

ABDULLA ORIPOV SHE'RIYATIDA INTERTEKSTUVALLIK

Djumaniyazov Daniyori Qurbanbayevich,

Nukus davlat pedagogika instituti

O'zbek adabiyoti kafedrasida assistent o'qituvchisi

E-mail: djumaniyazovdaniyorbek@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18409777>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Abdulla Oripov she'riyatida intertekstual aloqa ning badiiy va ma'naviy mexanizmlari tahlil qilinadi. Intertekstualizm nazariyasining tayanch yondashuvlari asosida shoir poetikasida "madaniy xotira"ning ishlash usullari, ya'ni klassik adabiyot, tarixiy shaxslar, diniy timsollar hamda mifologik obrazlarga ishoralar orqali ma'no qatlamlarining ko'payishi yoritiladi. "Munojot" ohangidagi lirik tajriba, "O'zbekiston" kabi fuqaroviy-patriotik matnlarda ustozlar va tarix timsollarining badiiy qayta kodlanishi, shuningdek Prometey singari universal mifologemalarning zamonaviy ma'no bilan "qayta o'qilishi" intertekstning semantik kuchi sifatida ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: intertekstualizm, alluziya, sitata, badiiy xotira, poetik dialog, Abdulla Oripov, mumtoz meros, diniy obraz, mifologema.

Аннотация. В статье анализируются механизмы интертекстуальности в поэзии Абдуллы Орипова. Опираясь на базовые теоретические подходы, автор раскрывает, как в поэтике поэта «культурная память» превращается в смыслообразующий ресурс: через обращения к классической литературе, историческим фигурам, религиозным символам и мифологическим образам усиливается многослойность художественного высказывания.

Ключевые слова: интертекстуальность, аллюзия, цитата, культурная память, поэтический диалог, Абдулла Орипов, классическое наследие, религиозный образ, мифологема.

Abstract. This article examines intertextuality in Abdulla Oripov's poetry as a meaning-producing strategy rather than an ornamental device. Drawing on key theoretical perspectives, it explains how Oripov activates cultural memory through references to classical literature, historical figures, religious imagery, and mythological motifs, thereby creating multi-layered semantics. By discussing "Munojot"-inflected lyric experience and civic poetry such as "O'zbekiston," the paper argues that intertextual links in Oripov's poetics function as a tool for articulating national identity, ethical stance, and historical consciousness.

Keywords: intertextuality, allusion, quotation, cultural memory, poetic dialogism, Abdulla Oripov, classical heritage, religious imagery, mythologeme.

Kirish. Adabiy matn hech qachon "yolg'iz" tug'ilmaydi: u tilning o'zi, janrlar xotirasi, avval o'qilgan kitoblar, eshitilgan rivoyatlar va tarixiy tajriba bilan ko'rinmas rishtalar orqali bog'langan bo'ladi. Intertekstualizm aynan shu rishtalarning nazariy nomi: matn ichida boshqa matnlar "iz"ining saqlanishi, eslatma, alluziya, sitata yoki uslubiy taqlid orqali ma'no ko'payishi. J. Kristeva matnni turli iqtiboslar tutashgan maydon sifatida talqin qiladi; M. Baxtin esa badiiy nutqni dialogik tabiatga ega deb ko'rsatib, har bir so'z "boshqa ovozlari" bilan bahsda yashashini anglatadi; G. Genette esa matnlarni aloqalarni keng "transtekstual" tizimda ko'rib, intertekstni matnda boshqa matnning bevosita "hamhozirki" (ko'rinadigan) ishtiroki sifatida torroq ma'noda belgilaydi. Shu o'rinda bir muhim noziklik bor: intertekst degani "kimdan nimani ko'chirgan?" degan tergov protokoli emas. Aksincha, bu — adabiy ongning ishlash usuli: shoir o'z so'zini

avvalgi soʻzlar bilan yonma-yon qoʻyadi, ularni eslatadi, ular bilan bahslashadi yoki ularni zamonaviy maʼno bilan qayta “tiriltiradi”. Abdulla Oripov sheʼriyati esa bunday poetik dialog uchun ayni qulay maydon: shoir bir tomondan milliy mumtoz meros (Navoiy, tasavvufiy ohang, munojot anʼanasi), ikkinchi tomondan XX asr oʻzbek adabiy muhitining ustoz-shogird tizimi, uchinchi tomondan umumjahon mifologik kodlari bilan ishlaydi. Natijada Oripov matnida oʻquvchi faqat bir voqeani emas, balki voqealar ustiga “xotira qatlami”ni ham oʻqiydi.

Adabiyotlar sharhi. Oripov poetikasida intertekstning eng koʻrinadigan qatlamlaridan biri — adabiy anʼana bilan ochiq muloqotdir. Bu muloqot koʻpincha “ustozlar xotirasi” orqali namoyon boʻladi: shoir oʻz matniga adabiy muhitning tarixiy-madaniy poydevorini olib kiradi. Masalan, “Oʻzbekiston” sheʼrida shoir yurtga bagʻishlangan madhiyaviy ruhni faqat tabiat yoki hissiyot bilan emas, balki adabiyotning oʻz ichki genealogiyasi bilan ham mustahkamlaydi: “Dovrugʻ soldi ustoz Olimjon” degan satr birgina Hamid Olimjon nomi orqali butun bir davr poetik energiyasini chaqiradi; Gʻafur Gʻulom eslatilishi esa fuqaroviy soʻzning ichki masʼuliyatini yodga soladi. Bu yerda ism — oddiy fakt emas, “madaniy kalit”: u oʻquvchini sheʼr tashqarisidagi adabiy tarixga ulab qoʻyadi.

Ayni sheʼrning boshqa bir qismida Oripov tarixiy qudrat va maʼrifat gʻoyasini intertekst orqali keskinlashtiradi: “Temur tigʻi yetmagan joyni” hamda “Qalam bilan oldi Alisher” kabi qisqa, ammo semantik jihatdan yukdor ishoralar (Temur — siyosiy kuch, Navoiy — maʼnaviy/estetik kuch) milliy oʻzlikni ikki ustun — qudrat va qalam — orqali talqin qiladi. Bunda intertekstual bogʻlanish shunchaki “tarixiy ism sanash” emas: u qadriyatlar ierarxiyasini poetik tarzda quradi va oʻquvchi ongida “qalamning gʻalabasi” haqidagi katta adabiy-madaniy rivoyatni faollashtiradi. Oripov uchun Navoiy — faqat tarixiy shaxs emas, balki til, badiiy fikr va milliy ruhning timsoli; shuning uchun uning nomi matnda paydo boʻlishi bilan sheʼrning ichki registri oʻzgaradi: ohang koʻtariladi, masʼuliyat ortadi, maʼno qatlamlari chuqurlashadi [2, 3].

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Abdulla Oripov ijodida intertekstuvallik, avvalo, bezak emas, maʼno tejamkorligi va madaniy xotira mexanizmi sifatida ishlaydi: shoir birgina ishora bilan butun bir tarixiy, adabiy, diniy kontekstni “uygʻotadi”. Masalan, “Oʻzbekiston” sheʼridagi tarixiy-adabiy alluziyalar milliy oʻzlikni faqat hissiy tuygʻu doirasida emas, balki ilm-fan, adabiyot, davlatchilik va maʼrifat zanjiri sifatida koʻrsatadi. Shu yoʻl bilan matn oʻquvchini “tayyor” bilimlar omboriga ulaydi: Amir Temur, Ulugʻbek, Beruniy, Alisher Navoiy kabi nomlar oddiy sanash uchun emas, balki millatning ramziy “tayanch ustunlari” sifatida kiritiladi. Ayniqsa, “Temur tigʻi yetmagan joyni” hamda “Qalam bilan oldi Alisher” kabi misralar kuch–soʻz munosabatini timsollashtirib, adabiyotning tarixiy missiyasini yuksak darajada umumlashtiradi.

Intertekstning bu turi (antroponimik va tarixiy alluziyalar) Oripovda koʻpincha baholovchi vazifani ham bajaradi: u oʻtmishni yodga olar ekan, tarixni idealizatsiya

qilmaydi, lekin undagi ma'naviy quvvatni bugunga ko'chiradi. She'rdagi "Dovrug' soldi ustoz Olimjon" kabi zamonaviy adabiyot vakillari ham eslatilib, "uzluksizlik" g'oyasi quriladi: milliy she'riyatning ichki dialogi, avlodlar o'rtasidagi badiiy meros almashinuvi ko'rsatiladi. Natijada intertekst o'quvchini "muallif yolg'iz emas" degan fikrga olib keladi: matn ortida adabiy an'ana turadi, an'ana ortida esa xalqning ruhiy tajribasi jamlangan.

Intertekstning badiiy funksiyasi Oripov ijodida ko'pincha uch yo'nalishda jamlanadi. Birinchisi — legitimatsiya: shoir o'z fikrini an'ana, tarix yoki muqaddas kontekst bilan tutashtirib, unga ma'naviy "tayanch" beradi. Ikkinchisi — dramatisatsiya: alluziya orqali oddiy holat keskinlashadi, "katta hikoya"ga ulanadi (masalan, kuy — Navoiy/Xayyom g'ami bilan birga keladi). Uchinchi yo'nalish — semantik siqish: bir so'z (Ka'ba, Prometey, Alisher) butun bir dunyoni chaqiradi. Bu uchala yo'nalishning barqaror ishlashi Oripov she'riyatini "xalqona ravon" bo'la turib, "kitobiy chuqur" qilgan omillardan biridir: matn bir vaqtning o'zida ham keng auditoriyaga ochiq, ham tayyor o'quvchi uchun murakkab [4].

Natijalar. Oripov intertekstuvalligida yana bir muhim qatlam — diniy-falsafiy palimpsest (turli e'tiqod va ma'naviy oqimlar izlari)dir. "O'zbekiston" she'ridagi "O'tdi Budda, o'tdi Zardushti" kabi ishoralar yurt tarixining faqat bir davr yoki bir e'tiqod bilan cheklanmasligini, qadimdan beri turli sivilizatsiyalar kesishgan makon ekanini poetik tarzda anglatadi. Bu yerda alluziya "ensiklopedik ko'rsatma" emas, balki "ko'hna olam" g'oyasini kuchaytiruvchi badiiy dalildir: shoir zamonlar almasha ham, xalqning yashovchanligi saqlanishini urg'ulaydi.

Klassik adabiyot bilan ichki dialog Oripov poetikasida juda faol. Xususan, "Xayrlashuv"dagi "Misli oinaga boqqanday Farhod" misrasi Sharq mumtoz adabiyoti qahramoni — Farhod timsolini zamonaviy lirika ichiga olib kiradi: badiiy qahramonning ichki iztirobi, kechmish bilan yuzma-yuz kelishi "Farhod" nomi orqali keskinlashadi. Bu o'rinda intertekstual birlik bitta ism bilan beriladi, ammo u ism ortida butun bir sevgi-fidoyilik-mashaqqat semantik maydoni turadi; o'quvchi buni o'z kitobxonlik xotirasi hisobidan "to'ldirib" oladi [5].

Shoirning ijtimoiy tanqidi ham ko'pincha muqaddas leksika va diniy tasavvurlar bilan tutashib, intertekstual kuchga ega bo'ladi. "Ishonch ko'priklari"dagi "Qiblagohlar osiy" degan keskin ibora, aslida, yo'nalishning buzilishi emas, axloqiy mezonning ag'darilishini bildiradi: qibla — ma'naviy mo'ljal, insoniy rostlik ramziga aylanadi. Shu singari diniy-referensial birliklar Oripovda doim metaforik ishlaydi: o'quvchi diniy timsolni tanigan sari, muallif aytmoqchi bo'lgan ijtimoiy ma'no ham chuqurlashadi.

Diniy intertekstning yanada keng ko'rinishi "Alloh dargohi" matnida ko'zga tashlanadi: unda muqaddas makon va ibodat tajribasi global axloqiy g'oyaga ulanadi. "Abasdir bu joyda millat, irq, lison" degan misra muqaddas hududda dunyoviy tafovutlar ikkinchi o'ringa tushishini poetik ravishda ta'kidlaydi; bu, mohiyatan, diniy diskurs

(ummat, tenglik, poklanish) bilan badiiy diskursning tutashgan nuqtasidir. Bu yerda intertekst o'quvchini diniy tajriba "tili" orqali umuminsonga xos xulosaga olib boradi.

"Shayton" she'rida esa marosimiy intertekst (ramziy amaliyotga ishora) satira va ma'naviy ogohlikka xizmat qiladi: yovuzlik bilan kurash bir martalik "tosh otish" bilan tugamaydi, u inson bilan birga yuradigan sinov ekanini shoir badiiy paradoks orqali ko'rsatadi [6]. Mazmuniy burilish "Bizni kutib oldi tayyoragohda" kabi misralar bilan kuchayadi: o'quvchi marosimni bilgan sari ramzning achchiq haqiqatini ham aniqroq his qiladi. Natijada intertekst kuldirish uchun emas, hushyor torttirish uchun ishlaydi — ma'no "kulgu libosi"da keladi.

Oripov poetikasida intertekst faqat mumtoz qahramonlar yoki diniy timsollar bilan cheklanmaydi; adabiy muhit ichidagi dialog ham alohida qatlamni hosil qiladi. "Arslon chorlqandi..." she'ridagi "Erkin Vohidovga" bag'ishlovi intertekstning kommunikativ turini namoyon etadi: shoir shoirga murojaat qiladi, badiiy fikr "yakka nutq"dan "hamso'zlik" darajasiga ko'tariladi. Bunday bag'ishlovlar ijodkorning adabiy an'anadagi o'rnini belgilaydi, bir vaqtning o'zida zamondoshlar o'rtasidagi estetik qarashlar mushtarakligini ham ko'rsatadi.

Umuman, Abdulla Oripovda intertekstuvallik uch yo'nalishda ayniqsa samarali ishlaydi: tarixiy-adabiy alluziyalar milliy xotirani tiklaydi; diniy va marosimiy ishoralar axloqiy mezonni mustahkamlaydi; klassik qahramon va bag'ishlovlar esa badiiy an'ana uzluksizligini ko'rsatadi. Shu sabab intertekst shoir uchun "iqtibos to'plash" emas — o'quvchi ongida mavjud bo'lgan matnlar tizimini ishga tushirish, yangi matnni o'sha tizim bilan "rezonans"ga keltirish usulidir: intertekst paydo bo'lgan joyda ma'no ham zichlashadi, ohang ham chuqurlashadi, badiiy ta'sir esa kuchayadi.

Xulosa. Abdulla Oripov she'riyatida intertekstualizm — ko'p qatlamli ma'no yasashning markaziy usullaridan biridir. Kristeva ta'riflaganidek, matnlararo tutashuv Oripovda madaniy xotirani ishga soladi; Baxtin ta'kidlagan dialogizm shoir lirikasida "ko'p ovozlik"ni ta'minlaydi; Genette tizimidagi intertekst va kengroq transtekstual aloqalar esa sarlavha, turkum, janr xotirasi kabi kanallar orqali ham seziladi.

Shoirning "O'zbekiston" she'rida ustozlar (Olimjon, G'afur G'ulom) va tarixiy shaxslar (Temur, Navoiy, Ulug'bek, Beruniy) ismlari milliy g'urur va tarixiy ongni poetik kodga aylantiradi; "Munojot" tajribasida Navoiy va Xayyomga ishoralar kuy ohangini butun Sharq tafakkuri bilan rezonansga kiritadi; "Haj daftari" manzaralari diniy makon semantikasi orqali axloqiy-falsafiy umumlashmalar beradi; mifologik obrazlar (Prometey va boshqalar) esa universal konfliktlarni zamonaviy ma'noda qayta o'qitadi.

Shu bois Oripov she'riyatida intertekstual qatlamni tahlil qilish — faqat "ishoralarni topish" emas, balki shoirning ma'naviy konsepsiyasini ko'rish demakdir: u o'z so'zini xalq xotirasi, adabiy an'ana, tarix va e'tiqod bilan tutashtirib, o'quvchini ham shu katta dialogning ishtirokchisiga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. Oripov A. Saylanma. — Toshkent: Tafakkur, 2019. — 128 b.
2. Oripov A. Munojot. — Toshkent: Tafakkur qanoti, 2019.
3. Oripov A. Birinchi muhabbatim: she'riy to'plam. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2019.
4. Oripov A. Dunyo. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2020.
5. Oripov A. Tanlangan asarlar: to'rt jildlik. 2-jild: She'rlar va dostonlar. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2001.
6. Hoji Abdulla Orif. Haj daftari. Hikmat sadolari (Ellik hadis). — Toshkent, 1992.

